

РЕВИТАЛИЗАЦИЈА АРХИТЕКТОНСКИХ ОБЈЕКТА У ЦЕНТРИМА РУРАЛНИХ НАСЕЉА

Љиљана Алексић¹

Катарина Јевтић-Новаковић²

УДК: 69.059:711.437

DOI: 10.14415/konferencijaGFS 2016.086

Резиме: Овај рад се бави проблемима примене начела одрживог развоја на нивоу одговорности свих учесника у процесу стварања и ревитализације архитектуре у централним зонама руралних насеља, јер рурална средина као туристичка дестинација представља неискоришћене могућности и капацитете који би могли да равноправно конкуришу урбаним туристичким дестинацијама. Тренутно неискоришћени објекти би могли да се ревитализују чиме би се “пробудила” читава рурална средина. Локална агенда према Агенди 21 фокусира се на акције за решавање проблема развоја и заштите животне средине, а са социолошког аспекта и на деловање аутохтоних група становништва чиме се омогућава решавање проблема маргинализованих група становника и отварају нова радна места. Ревитализацијом неискоришћених објеката руралних центара омогућава се целовитост и самоодрживост система.

Кључне речи: ревитализација, еко-етно центри, архитектонски објекти, рурална насеља, одрживи развој

1. УВОД

Општина Бољевац се налази у котлини Црног Тимока, у Источној Србији, у Тимочној Крајини, између планинских венаца Кучајских планина, Самањца, Ртња, Тумбе, Слемена и Тупижнице. Једино је према североистоку, долином Црног Тимока широко отворена, због чега читаво подручје носи назив Црноречје.

Захвата површину од 827,7 km² на коме је, према попису 2002. године живело 17.000 становника у 20 насеља. Према попису из 1991. год. на овом подручју било је насељено укупно 19.353 становника. Просечна густина насељености износила је 2002. год. само 19.16 становника на 1 km². Општина Бољевац је данас територија са 15.498 становника и спада у ретко насељена подручја са просечном густином насељености знатно испод критичне границе од 19 становника по 1 km² [6].

Представља планинску, недовољно развијену, изразито ретко насељену, депопулациону и емиграциону општину. У административном погледу, Бољевац је

¹ Доц. др Љиљана Алексић, дипл.инж. арх., Универзитет у Новом Саду, Грађевински факултет Суботица, Козарачка 2а, Суботица, Србија, тел: 024 554 300, е-mail: aleksic.d.ljiljana@gmail.com

² др Катарина Јевтић-Новаковић, професор струковних студија, Висока грађевинско-геодетска школа, Хајдук Станкова 2, Београд, тел. 064/4403386, е-mail: katarina.jn@gmail.com

општински центар са 24 месне заједнице у 19 катастарских општина. Према организацији републичке управе по управним окрузима припада Зајечарском округу, од чијег је центра, Зајечара удаљена 40 km.

Долина Црног Тимока омогућава бољу саобраћајну инфраструктуру и повезаност са Параћином на једној страни и Зајечаром и Бором на другој и путне правце Бољевац-Алексинац и Бољевац-Књажевац. Наведене комуникације опредељују Бољевац као значајну путну раскрсницу, што је позитивно у привредном и туристичком смислу. Може се рећи да је географски положај општине повољан јер отвара могућности комуникације са ширим простором значајних туристичких капацитета: Соко бање, Гамзиградске бање, Брестовачке бање, Борског језера, Злотске и Боговинске пећине и са многим занимљивим местима на самој општини, као и са урбаним дестинацијама чији су становници потенцијални корисници туристичког потенцијала општине Бољевац.

Аутохтоно – локално становништво се и даље бави пољопривредом односно сточарством на традиционални начин из чега проистичу проблеми који истовремено карактеришу заосталост општине и за последицу имају миграционе процесе и ишчезавање становништва са овог подручја. Овај рад покушава да укаже на неке могућности ревитализације центара руралних насеља општине Бољевац развојем руралног туризма као додатне делатности поред основне пољопривредне делатности.

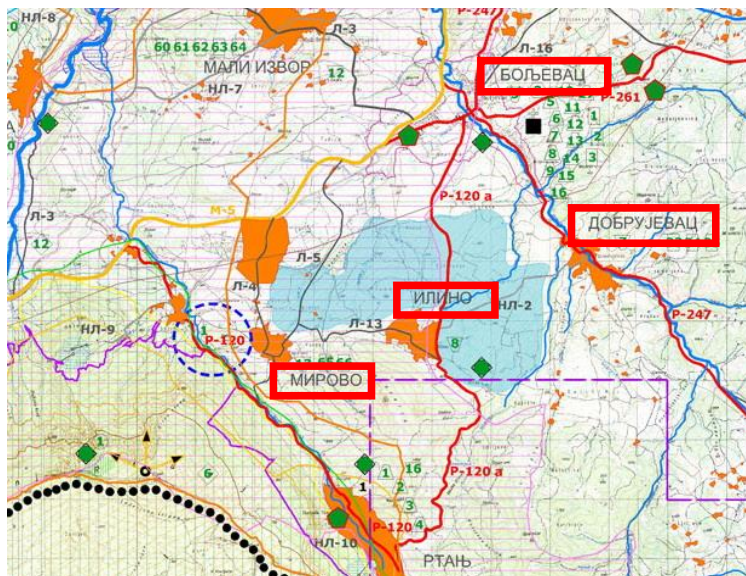
2. КАРАКТЕРИСТИКЕ ЦЕНТАРА РУРАЛНИХ НАСЕЉА

Према „Просторном плану општине Бољевац“ констатована је снажна миграција становништва и неповољна демографска структура, слабо развијена привреда и знатно слаба инфраструктурна опремљеност. Мрежа насеља Општине формирана по принципима територијалног и функционалног умрежавања предвиђа следећу хијерархију центара:

- I ранг – центар Општине,
- II ранг – центри заједнице насеља – представљају матичне центре за насеља, са следећим капацитетима: образовање, амбуланта, апотека, пољопривредна апотека, ветеринарска станица, социјална заштита: центар за стара лица, предшколске установе, основна школа, водовод, канализација, телекомуникација и електрична енергија.
- III ранг – насеља са специфичним функцијама – специфичност се огледа у туристичким капацитетима и понудама, планираним привредним капацитетима, инфраструктурним објектима и природним посебностима,
- IV ранг – остала насеља (примарна села) – имаће претежно мешовиту намену која подразумева становање са услугама, туристичким смештајем и малим производним погонима у домаћој радиности, као и пољопривредну производњу здраве хране и органске пољопривреде.[6]

Наведена хијерархија насеља представља предлог добре организационе мреже насеља, али за случај да су насеља већ развијена до нивоа самоодрживости. Међутим, за општину Бољевац важи да су рурална насеља полупразна без организованог функционисања привредних и пољопривредних делатности локалног становништва. Зато је неопходно постојеће центре, који су најчешће

напуштени или се користе само за сеоске славе и свадбе, са објектима напуштених основних школа и домова културе, обновити и кроз нове функције ревитализовати читаву насеља. Без обзира на велике могућности за трајне и самоодрживе активности, не постоји организовано и планско управљање и коришћење сеоских центара.

Слика 1. Просторни план – Туризам и заштита простора [14]

3. НАПУШТЕНИ ОБЈЕКТИ У ЦЕНТРИМА СЕЛА

За наредну просторну-функционалну анализу узета су рурална насеља са најгорим демографским обележјима, јер се сматра да би се њиховим развојем омогућио повратак становништва из околних градова за које би нове активности у руралном туризму и бављењу органском пољопривредом омогућиле нова радна места (слика 1.).

3.1. Село Добрујевац

Добрујевац је село са неповољном демографском сликом (207 пунолетних становника у 98 домаћинстава, а просечна старост становништва износи 54,2 година) и представља насеље IV ранга „остала насеља – примарна села“ повезано асфалтним путем од 2,0 km са општинским центром. Мало растојање омогућава комуникације бициклима или благом шетњом, тако да би се смањила емисија штетног угљен-диоксида.

Центар села Добрујевца је „разбијеног типа“ са напуштеном основном школом која представља неискоришћене капацитете и Домом културе о коме се води рачуна и који се користи повремено за разне сеоске активности (слике 2., 3.).

Слика 2. Напуштена зграда основне школе

Слика 3. Дом културе

3.2. Село Илино

Илино је село са незадовољавајућим демографским условима (105 пунолетних становника у 58 домаћинстава, а просечна старост становништва износи 55,7 година) и припада насељима IV ранга “остала насеља – примарна села” повезано асфалтним путем од 4,0 km са општинским центром.

Слика 4., 5. Ситуација центра: снимак и ситуација Слика 6. Дом културе

Центар села Илина је концентрисан на једном месту и састоји се од Етно куће – завичајне куће вајарке Љубинке Савић-Граси, новоизграђене основне школе и Дома културе. Центар је пројектован као „едукативни етно-центар“ јер поред образовања деце, нова школа може да се користи и за едукацију локалног становништва о пчеларству, органској пољопривреди, старим занатима, а у холу школе могу да се организују изложбе старих заната и ручних радова (слике 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10.) [1].

Слика 7., 8. Претходно стање куће и ревитализована завичајна кућа вајарке Љубинке Савић-Граси (Пројекат реконструкције арх. Љ. Алексић) [1]

Слика 9., 10. Темељни остаци старе школе и новоизграђена школа у центру села (арх. Љ. Алексић)

Манифестација дечјег народног стваралаштва „Илинско врело“ први пут је одржана 2. августа 2011 године у етно комплексу завичајне куће Љубинке Савић Граси. Сабор окупља дечје фолклорне групе и друштва из источне, јужне и централне Србије. На сабору учествују деца од 6 до 15 година, која кроз сценско извођење приказују сву лепоту изворног стваралаштва свога краја и чувају народну традицију (слика 16.).

Поред сценских извођења дечијих фолклорних група, овај дечији сабор се разликује од других по свом едукативном карактеру. Организују се радионице „Покажи игру“ и „Направи играчку“ као и радионица „Бакина кухиња“ кроз коју чланице неколико удружења жена деци приказују стара заборављена јела. Ова манифестација је добар пример ангажовања локалног становништва, очувања традиције и ревитализације читавог краја. [10]

3.3. Село Мирово

Мирово је треће село предметне просторно-функционалне анализе, у самом подножју планине Ртањ. Центар села је разбијеног типа и има три значајне тачке: напуштену основну школу, спомен-чесму и Дом културе са погледом на Ртањ.

У насељу Мирово живи 164 пунолетна становника у 76 домаћинстава, а просечна старост становништва износи 54,7, припада насељима III ранга са специфичним функцијама и повезано је асфалтним путем од 4,0 km са општинским центром. Дом културе се одржава и користи се за разна окупљања и дружења. (слике 11., 12., 13.)

Слика 11. Основна школа

Слика 12. Спомен-чесма

Слика 13. Дом културе

4. АКТИВНОСТИ ЛОКАЛНОГ СТАНОВНИШТВА

Мултикултуралност и богатство традиције омогућиле би да се традиционални занати развијају у центрима ових села, и за почетак се предлаже ревитализација и повезивање ових центара и јединствену „етно целину“ која би омогућила сталне активности у центрима и нова радна места за локално становништво (слике 16., 17.).

Слика 16. Традиционални фолклор Слика 17. Богатство традиционалне кухиње

Ручно ткане простирке на разбоју за ручно ткање, производ су једног од заборављених заната који се негује у бољевачком крају и представља посебну туристичку атракцију (слика 18.).

Слика 18. Ручно ткане простирке Слика 19. Предмети од пустоване вуне
Пустовање вуне је још један од заборављених заната који се негује у бољевачком удружењу жена „Искон“. За израду предмета од пуста није потребан алат, већ само влачена вуна, топла вода и сапун. Трљајући рукама обједињују се нити вуне, уједно се добија материјал и облик односно предмет. Израђују се прелепи одевни предмети: патофне, рукавице, шешири као и торбице и представљају идеалан поклон за све који воле ручни рад јер поред лепоте природног материјала ови модни детаљи су и пријатни за употребу (слика 19.).

5. СТУДИЈА СЛУЧАЈА – РАЈАЧКЕ ПИВНИЦЕ

Као пример одрживе реконструкције једне руралне заједнице навешћемо случај Рајачких пивница. Пивнице у Неготинској крајини, спадају у насеља која су направљена са посебном наменом да складиште и чувају материјал за рад, готова

вина и ракије, као и да пруже уточиште и одмор путницима на путу ка великим градовима. Локално становништво у неготинском крају речју „пивнице“ називају винске подруме (слике 14., 15.).

Рајачке пивнице су скуп винских подрума надомак села Рајац, на врху Белог Брега. Ову целину чини око 200 камених здања, као и централни трг посвећен светом Трифуну. Грађевине датирају из 19. века и грађене су од тесаног камена и брвана, прекривене ћерамидом. Рајачке пивнице су просторна културно-историјска целина која је 1983. године уписана у централни регистар Србије као непокретно културно добро од изузетног значаја. Комплекс Рајачке пивнице са Рогљевачким и Штубичким пивницама налази се на прелиминарној листи заштићене културне и природне баштине UNESCO-а, од 15.04.2010. Републички завод за заштиту споменика Београд и Завод за заштиту споменика културе Ниш радили су на Студији заштите културних добара на простору села Рајца и Рајачких пивница, која је предходила изради плана детаљне регулације. Октобра 2015. усвојен је „План детаљне регулације комплекса Рајачких пивница“, чији је главни циљ израде била заштита и афирмација природних и културно историјских вредности овог подручја обезбеђењем планских могућности за унапређење коришћења постојећих и пажљиво увођење нових садржаја, који треба да у свему буду подређени јединственом амбијенталном окружењу.

Систематска евиденција, израда документације и вредновање представљају приоритетни задатак истраживања, проучавања и установљавања споменичких вредности градитељског наслеђа. На основу резултата истраживања и валоризације градитељског наслеђа може се утврдити најрационалнија методологија даљих поступака, заснована како на мултидисциплинарним истраживањима и систематској анализи података и налаза, тако и на планирању санације затеченог стања, дефинисању полазишта за пројекте обнове, сагледавању циљева рехабилитације, ревитализације и потенцијала будућег развоја [5], [9], [11].

Слика 14., 15. Рајачке пивнице, План детаљне регулације и један од реконструисаних објеката – добар пример одрживе реконструкције насеља [5][11]

6. ЗАКЉУЧАК

Криза идентитета и опстанка са којом се суочавају многе руралне заједнице и иницијативе на заштити, реконструкцији и ревитализацији завичајних култура, представља дуготрајни процес постсоцијалистичке транзиције. Значај репрезентовања мањих заједница и њиховог укључивања и ангажовања у шири културни контекст, чинио би одрживим и ову локалну заједницу.

Два програмско планска документа представљају полазишта за даља истраживања, која би резултирала ревитализацијом овог краја.

“Регионална стратегија развоја Тимочке крајине” је усвојена на седници одржаној 2011. године у Зајечару, израђена у оквиру пројекта: „Learning - Opportunities - Vision - Experiences for the Timok region”, који је подржала Влада Републике Словачке. Према њеном извештају туристички садржаји нису у довољној мери комерцијализовани на домаћем, а посебно на иностраном тржишту. Туристички развој Зајечарског округа, највише зависи од адекватног маркетинга и анимирања комерцијалне туристичке и рекреативне тражње као и подизања конкурентности видова туризма које овај регион може да понуди.

“Програм заштите животне средине општине Бољевац” настоји да се локалној заједници подари документ модерног кова, који ће бити ефикасан алат за добро управљање у области животне средине на мултидисциплинаран начин, укључујући целокупну локалну заједницу и све заинтересоване стране из региона. „Програм заштите животне средине општине Бољевац“ покрива период 2015-2020. година и може се читати с подједнаком важношћу и актуелношћу током целог периода трајања, с обзиром да садржи стратешке, развојне и секторске приоритете и циљеве.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Алексић Љ.: Пројекат културног етно центра Илина према Агенди 21, Часопис *Изградња*, Удружење грађевинских инжењера Србије, Број 7-8 јул-август, 2015., Београд, **2015**.
- [2] Алексић Љ.: Унапређење одрживог развоја људских насеља у руралним срединама, Међународна конференција Савремена достигнућа у грађевинарству, април 2015., Грађевински факултет у Суботици, **2015**.
- [3] Алексић Љ., Косорић, В.: Енергетски ефикасна архитектура као симбол одрживог развоја у руралној средини, Међународна научна конференција „Планирање, пројектовање, грађење и обнова градитељства“ iNDIS 2015. 25-27 новембра, Нови Сад, **2015**.
- [4] Николић, Д.: Одрживи развој општине Пирот и одрживи туризам на Старој планини, <http://www.logos.org.rs/htm%20strane/odrzivi%20turizam%20na%20Star%20pl%20-%201.htm> преузето 4.02.2016.
- [5] План детаљне регулације комплекса Рајачких пивница у општини Неготин
- [6] Просторни план општине Бољевац "ИНФОПЛАН" доо, Аранђеловац, **2011**.
- [7] Рибар Б. М.: Вредновање услова становања на селу, Зборник радова са научног скупа "Унапређење становања '94", Архитектонски факултет Универзитета у Београду, **1994**.
- [8] Стевовић С. Василски Б.: Нове стратегије пројектовања градова путем филозофије одрживог развоја, часопис *Изградња*, број 7-8 јун-септембар 2010. Београд, **2010**.
- [9] Студија заштите културних добара на простору села Рајца и Рајачких пивница, Републички завод за заштиту споменика културе, 2008.

- [10] Štahan K.: Energetski učinkovita arhitekture u urbanom održivom turizmu, *PROSTOR, ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM*, 22 [2014] 2 [48], Sveučilište u Zagrebu Arhitektonski fakultet, Zagreb, 2014.
- [11] <https://www.google.rs/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=negotinske%20pivnice%20unesco> преузето 04.02.2016.
- [12] <http://ilinskovrelo.com/index.php/2014-08-01-08-41-43/category/1-2011> преузето 12.02.2016.
- [13] http://www.raris.org/bazaznanja/download/srbija/opstadokumenta/Regionalna%20strategija%20razvoja%20Timocke%20krajine_31052011_SER.pdf преузето 10.02.2016.
- [14] <https://www.google.rs/maps/place/Boljevac> преузето 10.02.2016.
- [15] www.boljevac.org.rs/KTabla/Editori/.../LEAP.pdf преузето 10.02.2016.

REVITALIZATION OF ARCHITECTURAL BUILDINGS IN THE CENTERS OF THE RURAL SETTLEMENTS

Summary: *This paper deals with the problems of applying the principles of sustainable development at the level of responsibility of all participants in the process of creating and a revitalizing the architectural buildings in the central zones of rural settlements, because the rural areas as a tourist destination have the untapped potential and the capacities to compete equally with urban tourist destinations. Currently unused objects could be revitalized and that would "awaken" entire rural communities.*

Local Agenda by Agenda 21, focuses on actions for solving problems of development and protection of environment, and from the sociological point of view, on operations of the indigenous population groups which allows solving problems of marginalized groups of the population and creates new jobs. Revitalization of unused facilities in rural centers provides the integrity and sustainability of the system.

Keywords: *revitalization, eco-ethno centers, architectural objects, rural settlements, sustainable development, environment*